

MITROVITS MIKLÓS

Egy barátság nehéz évtizede: A lengyel–magyar viszony szakítópróbái (1956–1968) *

1956 októbere cezúrárt jelent a második világháború utáni lengyel–magyar viszonyban.¹ A desztalinizáció korszakában minőségileg új szakasz kezdődött a szocialista országok közötti kapcsolatrendszerben, javultak a kétoldalú együttműködés lehetőségei a KGST és a Varsói Szerződés keretein belül, egyúttal a lengyel és a magyar politikai változások alapvetően új irányt szabtak a két ország viszonyában. Mindkét ország élére új vezető került, bár hatalomra kerülésük körülményei különböztek egymástól. Władysław Gomułka a lengyel október igazi győztese volt: megingathatatlan pozíciója abból eredt, hogy sikerült az elveinek megfelelő alkut kötnie a szovjet vezetéssel. Igaz, népszerűsége inkább személyének szólt, a párt ebből nem sokat profitált, sőt az élet számos területén elveszítette monopóliumát. A társadalom feletti ellenőrzését meg kellett küzdenie a munkástanácsokkal és a katolikus egyházzal is, Gomułka októberben szerzett politikai tőkéje pedig lassan elolvadt. Ezzel szemben Kádár Jánosnak sem tekintélye, sem legitimitációja nem volt a hatalom gyakorlásához. A társadalom jelentős része ellenszenvvel viseltetett iránta, külföldi megítélése pedig a háború alatti Quisling- vagy Sztójay-kormányokéhoz volt hasonló. Mindezen túl fegyveres, majd an-

* Lengyelországi kutatásaimat a Politikatörténeti Intézet mellett a Muzeum Historii Polski ösztöndíjralapja támogatta. – *M. M.*

¹ 1956-ról a Tischler János szerkesztésében megjelent dokumentumkötet tartalmazza a budapesti lengyel nagykövetség iratait, illetve a forradalomra vonatkozó legfontosabb lengyel forrásokat: TISCHLER János (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai*. Budapest, 1956-os Intézet–Windsor Kiadó, 1996. Ugyanő részben ezekre a forrásokra támaszkodva írta meg monográfiáját, amelyben nem csupán az '56-os forradalom lengyel–magyar politikai kapcsolatait, hanem annak a lengyel társadalomban előidéztet rezonanciáit is feldolgozta: TISCHLER János: *Hogy megcsendüljön minden gyáva fül... Lengyel–magyar közelmúlt*. Budapest–Pécs, 1956-os Intézet–Jelenkor Kiadó, 2003. 32–113.

nak leverése után komoly társadalmi (munkástanácsok és értelmiségiek) és csekélyebb politikai ellenállásba ütközött.²

A kétoldalú kapcsolatokban a belpolitikai kényszerek mellett meghatározó volt a világpolitika alakulása, az a tény, hogy a szocialista világrendszer alapvetően meghatározta az egyes országok külpolitikai mozgásterét. Egyszerre volt ez korlát és védelem. Kádárnak rendkívül nehéz belpolitikai helyzetéből adódó feladatai és nemzetközi elszigeteltsége miatt kevésbé lehettek ambiciózus tervei a külpolitika terén. Tevékenysége eleinte arra korlátozódott, hogy a világ előtt is igazolja a Szovjetunió katonai beavatkozását, illetve megszerezze a szocialista tábor országainak feltétel nélküli támogatását. Ezért a világpolitika középpontjába a két eltérő világrendszer harcát állította, amelynek az egyik oldalán a Szovjetunió vezette szocialista tábor és a hozzájuk kapcsolódó gyarmati sorból felszabaduló harmadik világ, a másikon pedig az imperialisták és szövetségeseik állnak, akik a nyílt beavatkozásról (ilyenek tartotta 1956-ot is) a fellazítás politikájára térnek át. A külső fenyegetés ellen a proletár internacionalizmus elvén alapuló egység és a Szovjetunió védi meg a szocialista országokat.³ Ebbe a külpolitikai „doktrínába” a lengyelek voltak a legkevésbé beilleszthetőek, mégpedig éppen Gomulka eltérő világlátása és belpolitikai szükségletei miatt.

A lengyel vezető 1957 elején a választási kampány során fejtette ki Lengyelország külpolitikájának lényegét, amit három pontban lehet összefoglalni. Először a szocialista tábor egységének támogatása (a Szovjetunióval fenntartott, átértékelt kapcsolatok erősítése, illetve jó kapcsolatok építése a népi demokratikus országokkal, különösen a magyar és a jugoszláv relációk javítása). Másodsor az Odera–Neisse-határ nemzetközi elismertetése, végül pedig az európai biztonság megerősítése, a fegyverkezési verseny fékezése és a leszerelés.⁴ Gomulka koncepciója több buktatót is magában rejtett. Az első pontban megfogalmazott egység megteremtésének és különösen a magyar viszony javításának ő maga inkább volt a gátja, mint előmozdítója, persze elsősorban érthető belpolitikai okokból. A második pont pedig lengyel létkérdés volt, ebből Varsó soha egyetlen pillanatra sem engedett, a harmadik pont ugyan-

² Vö.: Andrzej PACZKOWSKI: *Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 1997. 207. és ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 404.

³ Lásd erről bővebben: FÖLDES György: Kádár János külpolitikai nézetei (1957–1967). In: SIPOS Balázs–ZEIDLER Miklós–PRITZ Pál (szerk.): *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2002. 135–146.

⁴ Andrzej SKRZYPEK: *Dyplomacyjne dzieje PRL w latach 1956–1989*. Pułtusk–Warszawa, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, 2010. 31.

csak meglehetősen ambiciózus tervnek bizonyult, bár kétségkívül összefüggött az ország nyugati határainak problémájával és a németkérdéssel.

1956 szerepe és (át)értékelése a két ország viszonyában

Az 1956 utáni lengyel–magyar viszonyt eleinte október eltérő megítélése határozta meg. Ennek több oka is volt. A lengyel társadalom és sajtó erős szimpátiája a forradalom iránt és a pártvezetés viszonylag objektív tájékozottsága az eseményekkel kapcsolatban azt eredményezte, hogy Lengyelországban – a szocialista táborban egyedül – meglehetősen távolságtartóan, olykor ellenségesen viszonyultak a forradalom leveréséhez, illetve a Kádár fémjelezte új vezetéshez. A lengyelek többsége a magyar forradalomban igazi antisztálinista felkelést látott, ami a „lengyel októberhez” hasonló célokat fogalmazott meg. Mindehhez hozzájárult a lengyelek hagyományos, és most újraéledt szovjetellenessége. A magyar szabadságharcra vállalt lengyel szolidaritás országos méreteket öltött és tettekben is megnyilvánult.⁵ Nem csak ez játszott azonban szerepet abban, hogy a két ország vezetői között 1956 novemberétől egészen 1958 májusáig nem jöhetett létre hivatalos találkozás. A vezetés számára mind a két országban rendkívül fontos politikai és ideológiai legitimációs kérdés volt az 1956-os események megítélése. Noha a másik értékelése is fontos volt, de hangsúlyozni kell, hogy a másik fél eseményeiről és teljesítményéről alkotott véleménnyel, bírálattal is mindig saját magukról állítottak valamit, a saját társadalmuknak és a külvilágnak üzentek. Mivel nézeteik – legitimációs okokból – eleinte igen távol álltak egymástól, nehezen tudtak közös nevezőre jutni és valódi szövetségesként, „baráti országként” viselkedni.

Az első különbség az események eltérő végkifejletéből adódott. Lengyelországban sikerült elérni, hogy a Varsóba érkező Hruscsov elfogadja mind a személyi, mind az ezzel járó politikai változásokat, s a lengyel–szovjet kapcsolatokat a jövőben lehetőleg két egyenrangú fél viszonyára alapozzák. Ezzel elkerülhetővé vált a lengyelek, de a szovjetek számára is súlyos árat követelő katonai beavatkozás. Magyarországon ez nem volt elkerülhető, igaz, nem kizárólag a magyar vezetés miatt. A dokumentumok tükrében egyértelműnek tűnik, hogy az október 23-i szovjet katonai beavatkozás hatása miatt volt elkerülhetetlen a máso-

⁵ A lengyel társadalom aktív segítségnyújtásáról részletesen lásd TISCHLER János: A lengyel társadalom és az 1956-os magyar forradalom. *Múltunk*, XLI/3. sz., 1996. 134–164.

dik, november 4-i intervenció. Az első katonai akció nyomán kialakult új helyzetben, ahogy a forradalom szabadságharcná alakult át, a Nagy Imre vezette kormány egyre kevésbé tudta irányítás alatt tartani az eseményeket. Így az október 30-i, másnap nyilvánosságra hozott szovjet kormányhatározat ellenére, ami a Szovjetunió és a kelet-európai szövetségesei közötti viszonyt rendezte volna,⁶ döntöttek a katonai beavatkozásról.⁷ Nem kizárt, hogy Hruscsov az „oszd meg és uralkodj” elvét is alkalmazta a válságok eltérő módszerekkel történő felszámolásával, hiszen egy, a Szovjetunióval szemben alternatívát felmutató lengyel–magyar–jugoszláv tengely létrejöttében ő sem volt érdekelt.⁸

A másik különbség abból adódott, hogy Gomulka 1956. október 20-án, tehát a magyar forradalom kitörése előtt, míg Kádár két héttel később, a forradalom leverése által jutott vezető szerephez. Míg Gomulka október 20-i programbeszéde, amelynek szellemétől nem tudott és nem is akart eltérni, és ami teljes egészében megjelent magyarul a *Szabad Nép* hasábjain⁹ gyűjtő hatással volt a magyar eseményekre, addig Kádárnak egy szellemében és logikájában alapvetően különböző elvi megközelítést kellett magára és a társadalomra erőltetnie.

Az események különböző értékelése tetten érhető a nyilvánosságnak szánt üzenetekben is. Gomulka október 20-i beszéde éppúgy elvi (legitimációs) nyilatkozatnak tekinthető, mint Kádár 1957. május 1-jén, a Hősök terén elmondott beszéde vagy az MSZMP IKB 1956. december 5-én elfogadott határozata.

Gomulka egyszerre kritizálta a sztálinista rendszert és megfogalmazta egy hatalomba visszatérő politikai programját, egy új korszak nyitányát. Élesen megkülönböztette a régi és az új rendszert, keményen bírálta a személyi kultuszt és a terrort, az elkövetett gazdaságpolitikai hibákat, az ipari irányítás túlzott centralizmusát és a mezőgazdaság erő-

⁶ Szovjet kormánynyilatkozat, 1956. október 30. In: GÁL Éva–HEGEDŰS B. András–LITVÁN György–RAINER M. János (szerk.): *A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Budapest, Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1993. 65–67. A nyilatkozat szerint a szovjet kormány új alapokra kívánja helyezni a kelet-európai államokkal fenntartott viszonyát „a teljes egyenjogúság, a területi integritás tiszteletben tartásának, az állami függetlenségnek és szuverenitásnak, az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak” elvein. Továbbá felajánlotta, hogy hajlandók tárgyalni a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról.

⁷ BÉKÉS Csaba: Szovjet döntéshozatal és az 1956-os magyar forradalom. Miről szólnak a Malin-feljegyzések? In: BÉKÉS Csaba: *Európából Európába. Magyarország a konfliktusok keresztjében, 1945–1990.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2004. 162–170.

⁸ A. M. OREHOV: Szobityija 1956 goda v Polse i krizisz polszko–szovjetszkih otnosenij. In: M. M. NARINSZKIJ (szerk.): *Holodnaja vojna. Novije podhodi, novije dokumenti.* Moszkva, RAN-IVI, 1995. 231.

⁹ A demokratizálás útja az egyetlen út. Władysław Gomulka beszéde a LEMP Központi Bizottságának VII. ülésén. *Szabad Nép*, 1956. október 23. 3–4.

szakos kollektivizálását. Ez volt Gomulka „XX. kongresszusi beszéde”, ami ha rövid időre is, de kielégítette a társadalmi várakozásokat, és lecsillapította a lengyel társadalmi hangulatot. Magyarországon ilyen jellegű megnyilvánulásra nem került sor, éppen ezért volt akkora hatása a budapesti utcákon, október 23-án. Gomulka határozottan beszélt a forradalmi mozgalom eredetéről, az 1956. júniusi poznaíni eseményekről, illetve a vezetés hibáiról is. Hangsúlyozta, hogy a poznaíni munkások nem a szocializmus, hanem a hibák ellen tiltakoztak. Külön bírálta az események után elfogadott hivatalos állásfoglalást is, ami imperialista ügynökök és provokátorok művének minősítette a történeteket: „Ügynökök és provokátorok mindig és mindenütt lehetnek. De soha és sehol nem határozhatják meg ők a munkásosztály magatartását... A poznaíni tragédiának, az egész munkásosztály mélységes elégedetlenségének okai bennünk, a párt vezetőségében, a kormányban vannak.”

A magyar pártvezetés a magyarországi események értékelésével nem követhette Gomulka példáját. Egyrészt, ha a magyar forradalom is hasonló okokra vezethető vissza, akkor Nagy Imre és kormánya nehezen ítéltető el. Másrészt, ha a társadalom jogosan elégedetlenkedett, akkor a forradalom elfojtása a sztálinizmus megvédését jelentette. Az első kérdésben Kádár egyértelműen foglalt állást: Nagy Imrét le kell mondítani, majd el kell ítélni. Nagy Imre nem a nép jogos elégedetlensége, hanem a szocializmus elleni összeesküvés eredményeképpen került hatalomba. A második kérdésben pedig el kellett választani egymástól a stratégiát és a taktikát. Kádár stratégiai célja a sztálinizmus felszámolása volt, de ehhez előbb meg kellett szilárdítania a hatalmát, ami nem mehetett megtorlás nélkül.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 2-án, 3-án és 5-én folytatólagos ülést tartott. Az elfogadott határozat alapvetően eltért Gomulka téziseitől, és kimondta, hogy „az eseményeknek négy alapvető oka, illetve mozgó tényezője volt. Ezek az okok és tényezők már jóval az októberi események kirobbanása előtt egy időben, egymás mellett, egymásba kapcsolódva és egymással kölcsönhatásban hatottak, s együttesen vezették az eseményeket tragikus alakulásuk felé.”

Elsőként a Rákosi–Gerő-klikket bírálták, mert 1948 végétől kezdve letért a marxizmus–leninizmus elvi alapjáról: „...káros módszereik rendkívül súlyos hibákhoz és bűnökhöz vezettek párt- és állami életünkben egyaránt... Aláásták és gyengítették a párt tekintélyét... 1956. március elejétől kezdve – már szemben állt vele a Központi Vezetőség jelentős része, a pártfunkcionáriusok többsége, úgyszólván, az egész párttagság,

és lényegében már egy elszigetelt klikk helyzetében volt.”¹⁰ Ez ugyan hasonlít a lengyelek téziseihez, de a hangsúly a azon a három ponton volt, ami a következő három évtized ideológiai dogmájává vált. Nagy Imre és csoportja 1956 tavaszától kezdve a kritikát kivitte az utcára, s ezzel „felbátorította a reakció erőit, és jelentős mértékben hozzájárult az ellenforradalom kirobbantásához”. Később – a per során – ezt úgy módosították, hogy már 1955 decemberében titkos államellenes szervezkedésbe kezdtek. Továbbá „az októberi események előkészítésében és kirobbantásában alapvető tényező volt a Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom”, amelynek célja „a kapitalista-földesúri rendszer visszaállítása volt”, s ebben „döntő és alapvető szerepet játszott a nemzetközi imperializmus, amelynek céljai természetesen túlmentek a magyar kérdésem”. Ez utóbbival lehetett igazolni a szovjet beavatkozást.

Látható, hogy az MSZMP semmiképpen sem akarta a lengyelekhez hasonló mértékben elismerni a sztálinista rendszer bűneit mint a forradalmat kiváltó okot, hiszen ebben az esetben nem lett volna elég érv Nagy Imre-kormányára ellen és az új kormány mellett. Ezért kellett olyan szocialistaellenes mozzanatot „találnia”, amellyel szembe állítva igazolhatja saját „forradalmi” fellépését. Ezt a vonalat erősítette az 1957. május 1-jén elhangzott Kádár beszéd is: „...az 1956. októberi események menetében a fasiszta magyar burzsoázia, amely egyrészt az ellenforradalom posványába süllyedt áruló Nagy Imre-csoporttal, másrészt az amerikai nagytőke által vezetett nemzetközi imperializmussal szövetkezett, megdöntéssel fenyegette a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjét.”¹¹ A munkások magatartását is Gomulkával ellentétesen ítélte meg: „Nagy Imréék árulása nélkül – amely... félrevezette és tehetetlenségre kárhoztatta a szocialista forradalom ügyéhez hű magyar dolgozók tömegeit – soha nem tudott volna az ellenforradalmi támadás olyan sikert elérni, mint amilyet átmenetileg elért.”

A sztálinizmus valódi kritikájával – az SZKP XX. kongresszusát meg sem említette – tehát adós maradt, egyedül a kulturális élet, a művelődés és az oktatás területén beszélt hibákról, sematizmusról és „adminisztratív módszerekről”. A decemberi határozat pedig egyértelmű választ adott arra a kérdésre, hogy mi volt az október 23-án kezdődött

¹⁰ MSZMP IKB határozata, 1956. december 5. In: Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1964. 13–17.

¹¹ KÁDÁR János: *Népünk barátainak örömére, ellenségeink bánatára szabadon ünnepli május elsejét. Népszabadság*, rendkívüli kiadás, 1957. május 1. 1–3.

fegyveres felkelés: ellenforradalom. Ezen a ponton Kádár nem csak a saját október végi tevékenységét tagadta meg, hiszen tagja volt az október 24-én létrejött kormánynak, de nehéz helyzetbe hozta a lengyel vezetést is. Október 24-én a lengyel kormány százmillió zloty értékű Magyarországnak nyújtandó áruszegélyről döntött, majd október 28-án felhívást intézett a magyar nemzethez, amelyben támogatásáról biztosította a Nagy Imre-kormányt: „Úgy gondoljuk, hogy a magyar nemzeti kormány programját csak azok vehetik el, akik Magyarországot le akarják téríteni a szocializmus útjáról.”¹² Négy nappal később, november 1-jén a LEMP vezetése a lengyel munkásosztályhoz intézett felhívásában is hangsúlyozta, hogy a magyar munkások a „szocialista demokratizálásért harcoltak azon erőkkkel szemben, amelyek Magyarországon mindenáron fenn kívánták tartani a nép által gyűlölt régi kormányzási módot”.¹³ Hibáztatták az MDP vezetését, akik ahelyett, hogy azonnal a változást akaró mozgalom élére álltak volna, inkább segítségül hívták a szovjet csapatokat. Ebben a szakaszban megerősödtek a „reakció erői”, amelyek „Magyarországot a katasztrófa felé sodorják”. Ennek ellenére továbbra is hangsúlyozta a felhívás, hogy ezt az ügyet „a magyar nép belső erői oldhatják meg, nem pedig egy külső intervenció”.

Mivel Gomulka októberi beszédének elvitathatatlan szerepe volt a budapesti forradalmi hangulat fokozásában, és a forradalom leverése után is tovább élt a lengyelek iránti szimpátia, Kádár legitimációját erősítette volna, ha a lengyel vezetésből a kormányát támogató nyilatkozatot csikar ki azzal, hogy Magyarországra csábítja Gomulkát és vezetőitársait. Ezzel szemben Varsó a lengyel közhangulat miatt, továbbá az eseményekről szerzett viszonylag objektív ismeretek birtokában nem tudta a magyar kérést teljesíteni, sőt határozottan elutasította azt, belpolitikai okokra hivatkozva. Bár a külügyminisztérium 1957 februárjában megfogalmazott alapelvei szerint „a magyar párt- és kormányvezetésnek továbbra sincs tekintélye és egyes társadalmi rétegek nem ismerik el, ezért segíteni kell az MSZMP és a Kádár-kormány tekintélyének emelésében és megerősítésében”, egy magyar parlamenti delegáció esetleges lengyelországi fogadásán, a tanácsok küldöttségeinek cseréjén, a gazdasági és technikai-tudományos együttműködés további elmélyítésén, valamint a kulturális együttműködés bővítésén kívül csak a sajtó-

¹² A LEMP KB felhívása a magyar nemzethez (1956. október 28.). In: *Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai*. I. m. 1996. 156–157.

¹³ A LEMP KB felhívása a lengyel munkásosztályhoz, a lengyel nemzethez (1956. november 1.). In: *Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai*. I. m. 1996. 159–161.

és a propagandatevékenység fokozását javasolták. Szó sem volt a legfelsőbb párt- és kormánydelegációk találkozájáról.¹⁴ Ebből a dokumentumból kiderül, hogy a lengyel fél rendkívül nehéznek és problémásnak, mi több, a maga számára vállalhatatlannak vélte a magyarországi helyzetet. Nem volt jobb Varsó budapesti megítélése sem. Az 1957. januári Szejm-választások után Fehér Lajos, az MSZMP PB tagja rendkívül keményen fogalmazott a lengyel helyzetről, Janusz Moszczeńskivel, a budapesti lengyel követség első titkárával beszélgetve: „A LEMP új vezetése az élet demokratizálását elvitte az utolsó határig Lengyelországban, amelyet már átlépni nem lehet – figyelembe véve az ország sajátosságait –; ez azt jelentené, hogy lemondanak a szocialista demokráciáról és utat nyitnak a burzsoá demokrácia felé.”¹⁵

Gomułka később is tartotta magát ahhoz, hogy az 1956-os eseményeket sem Lengyelországban, sem Magyarországon nem külső „imperialista körök” provokálták, hanem a munkások jogos elégedetlensége és a pártvezetők hibás politikai irányvonala váltotta ki. Így tett 1957. március 15-én is, amikor a *Népszabadságnak* adott interjúból idéztek tőle az újság címlapján,¹⁶ de így tett – és ez volt a bátrabb fellépése – 1957 májusában Moszkvában is, amikor Hruscsovval tárgyalt. Megpróbálta meggyőzni a szovjet vezetőt arról, hogy egy Nagy Imre-per nem tenne jót a nemzetközi munkásmozgalomnak, mert újra magyarelles kampányhoz vezetne. Végső érve szerint nem is kellene ilyen pert rendezni, mert „Nagy Imre minden bizonnyal nem volt imperialista ügynök”. Hruscsov az ellenkezőjét állította, mire Gomułka azzal érvelt: „még ha áruló is lett volna, egymaga akkor sem döntött volna semmiről, nem is dönthetett”.¹⁷ Természetesen a vezetők kollektív felelőssége elfogadhatatlan volt Kádár számára, hiszen ez azt jelentette volna, hogy Nagy Imre kormányának tagjaként ő szintén bűnös. Nemzetközi szinten Gomułka nyilvánosan is megerősítette álláspontját 1957 szeptemberében, jugoszláv útja során. Ekkor nyilatkozatba foglalták, hogy a magyar események fő kiváltó oka a magyar belpolitikai helyzetben, a Magyar Dolgo-

¹⁴ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AMSZ), Sygn. zespół 23, wiązka 9, teczka 77. 82–89. Lásd erről még TISCHLER János: *Magyar–lengyel kapcsolatok a korai Kádár-korszakban, 1958 nyaráig*. In: *Évkönyv IV*. Budapest, 1956-os Intézet, 1995. 61–93.

¹⁵ Robert SKOBELSKI: *Polityka PRL wobec państw socjalistycznych w latach 1956–1970. Współpraca – napięcia – konflikty*. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 2010. 70–71.

¹⁶ Gomułka elvtárs üzenete a *Népszabadságnak* március 15-e alkalmából. *Népszabadság*, 1957. március 15. 1.

¹⁷ Feljegyzés a Lengyel Népköztársaság párt- és kormányküldöttsége, valamint a Szovjetunió párt- és kormányküldöttsége között folyó év május 24-én és 25-én folytatott tárgyalásokról. In: *Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai*. I. m. 1996. 175–179.

zók Pártja korábbi hibás politikájában keresendő, amit később kihasználta a „nyugati imperialista ügynökök” és a „diverzáns körök”, de semmiképpen sem az ő tevékenységük volt a kiváltó ok.¹⁸

Az 1956-ról a nyilvánosság előtt is zajló elvi és taktikai viták csak Nagy Imre és társainak kivégzése után zárultak le, bár Kádár a kulisszák mögött már 1957 novemberében részleges eredményt ért el a lengyel félnél, amikor a kommunista és munkáspártok moszkvai értekezlete alkalmával tárgyaltak a lengyel delegációval. Ez volt az első személyes találkozója Gomulkával. Kádár az MSZMP KB ülésén tartott beszámolójában hasznosnak minősítette a megbeszéléseket, bár megjegyezte, hogy „bizonyos kérdésekben nincs közöttünk egyetértés”. Gomulka a párton belüli helyzettel és a gazdasági problémákkal magyarázta, hogy miért nem került sor eddig lengyel–magyar csúcstalálkozóra. Kádár számára a beszélgetésből világossá vált, hogy „amíg nincs náluk rend a pártban és nem tudják a pozíciójukat megerősíteni, addig mindent kerülnek, ami komplikálná a helyzetüket”, vagyis nem akarnak magyar–lengyel csúcstalálkozót, Kádár szavaival: „talán nem akarják kompromittálni politikailag magukat a magyarokkal”. Nagy Imre tevékenysége értékelésénél Gomulka meglepő taktikát alkalmazott: „aljas árulónak” nevezte, és bírálta a pártot, amiért visszavették a pártba. Kádár szerint „olyan jelleget kapott az egész, mintha a fő bűnös tulajdonképpen nem is Nagy Imre lett volna – már ebben az árulás dologban –, hanem azok, akik megszavazták, hogy Nagy Imre visszakerüljön a Központi Bizottságba.” A lengyelek nem fogadták el a magyar érvelést, miszerint nem tudták, Nagy Imre így viselkedik majd, és oda lyukadtak ki, hogy „nem helyes Nagy Imre ellen büntető eljárást indítani... nem lehet mindent egy emberre tolni”. Kádár elutasította ezt, és határozott különbséget tett „hibák” és „árulás” között. A lengyel politikát értékelve pedig Kádár úgy vélte, hogy csak taktikai különbségek vannak a két párt politikája között, a lengyelek csupán megfordítják a sorrendet: előbb engednek, nem élezik a helyzetet, majd ha megerősödtek, akkor fognak keményebben fellépni. „Valószínű, hogy egy bizonyos idő múlva, egy vagy két év múlva a pozíciók nagyon fognak hasonlítani egymáshoz, legalább is a fejlődés menetéből ez látszik” – állapította meg Kádár.¹⁹

A szövetségesek között szokásos valódi csúcstalálkozó csak akkor jöhetett létre, miután a LEMP hatalmát sikerült megerősíteni. Gomulka októberi népszerűségével szemben ugyanis a párt rendkívüli módon meg-

¹⁸ TISCHLER János: *Hogy megcsendüljön*. I. m. 123.

¹⁹ Magyar Országos Levéltár (MOL), M-KS 288. fond, 4. csoport, 14. őrzési egység. 7–12.

gyengült, főleg vidéken, de a munkásság körében, a gyárakban is inkább az októberben alakult munkástanácsoké volt a döntő szó. A vezetést aggasztotta az 1957 januárjára kitűzött választások várható eredménye, valamint nehézségekbe ütközött a LEMP soros kongresszusának összehívása is. Bár a választásokon a LEMP végül megszerezte a többséget a Szejmben, de a kongresszus összehívását egészen 1959-ig el kellett halasztani, mert a vezetés nem volt biztos a sikerben. Röviden: Gomulka-nak előbb le kellett győznie a további reformok híveit, tagrevízió segítségével meg kellett tisztítani a pártot a revizionista elemektől, fel kellett számolni a munkástanácsokat, majd össze lehetett hívni a kongresszust.

Amikor 1958 májusában végül Budapesten sor került a lengyel párt-és kormánydelegáció fogadására, még mindig fennálltak különbségek a taktikai kérdéseket illetően, de elvi viták már nem voltak, ahogy azt Edward Ochab KB-titkár és mezőgazdasági miniszter is megerősítette.²⁰ Mindezt az is alátámasztja, hogy sem Kádár, sem Gomulka nem vett részt aktívan a közös nyilatkozat megszövegezésében, csak annak véglegesítésében. Annál többet vitatkoztak nemzetközi kérdésekről, mint például Jugoszlávia politikai megítéléséről. Kállai Gyula számolt be a fennálló nézetkülönbségekről. A Szovjetunió szerepét illetően a magyar fél elfogadta a lengyelek megfogalmazását: „a világ első és leghatalmasabb szocialista országa”. Ez az első ránézésre elvi kérdésnek tűnő probléma is taktikai volt csupán; „figyelemmel a lengyel tömegek nagyfokú nacionalizmusára”²¹ a lengyel pártvezetés soha egyetlen deklarációban sem ismerte el a „Szovjetunió vezető szerepét”. Ez következett a szovjetekkel 1956 októberében kötött alkuból és Gomulka külpolitikai koncepciójából.

Vita folyt arról is, hogy az „ellenforradalom” kifejezés szerepeljen-e a szövegben. A lengyel tervezetből eredetileg hiányzott, végül kompromisszum született: az „ellenforradalom” kifejezés magyar, a „múlt hibáinak” megemlítése pedig lengyel kérésre került a nyilatkozatba.²² Ugyanakkor egyértelműen a lengyel álláspont győzött a nyugati országok politikájának minősítése kapcsán. Kállai azt javasolta, „hogy sokkal konkrétabban nevezzük meg azokat, akik a népi demokratikus országok ügyeibe akarnak avatkozni. Javaslom, hogy a »bizonyos nyugati körök« helyett írjuk – hogy az »imperialista körök, elsősorban az USA reakciós körei«.” A végső szövegben a lengyel javaslatnak megfelelően

²⁰ Archiwum Akt Nowych (AAN), 1354 KC PZPR, Sygn. XI A/63. 115–130.

²¹ MOL, KÜM TÜK XIX-J-1-j Lengyelország (1945–1964), 4. doboz, 26. tétel, 244/F/1958. 1–13.

²² *Népszabadság*, 1958. május 13. 1–2.

kijelentették, hogy „komolytalanok és felelőtlenek bizonyos nyugati reakciós és imperialista erők próbálkozásai”, hogy beavatkozzanak a szocialista országok belügyeibe.²³

Világos, hogy mindegyik kérdés valójában a lengyel és a magyar belpolitikáról szólt. A magyar félnek többé-kevésbé sikerült a lengyelekkel elfogadtatnia az MSZMP december 5-i határozatát, és a magyar társadalomnak bizonyítani, hogy nincs lengyel különvélemény, miközben Gomulának sikerült fenntartani a látszatot, hogy a Szovjetunióhoz való viszony nem alá-, hanem mellérendelt állapot. Kádárnak fontos lett volna az USA politikájának elítélése – elsősorban az ENSZ-ben napirenden lévő „magyarkérdés” miatt –, de Gomulka a lengyel érdekekre hivatkozva azzal érvelt, hogy a nyugatnémetek politikája éppen olyan veszélyes rájuk nézve, ha nem rosszabb, mint az amerikaiaké. Kádár érvei meglepően őszinték voltak az USA-val kapcsolatban: „Alá kell húznom, hogy ez az ügy a magyar eseményekhez kötődik. Nekem úgy tűnik, hogy ha csak az Egyesült Államoktól függene, követelnék minden népi demokratikus állam rendszerének a revízióját, amelyre talán Jugoszlávia kivételével, sor kerülne talán egy év múlva.” Ebben Gomulka is egyetértett, de ő nem kizárólag az Egyesült Államok politikájában látta ezt a veszélyt: „Az, hogy a kapitalista államok, ha csak tudnák, megsemmisítenének minden szocialista berendezkedésű országot Jugoszláviával együtt, annak a legkisebb kétsége sincs. De túl rövidek a kezeik.” Abban mind a ketten egyetértettek, hogy ettől legfőképpen a Szovjetunió védi meg őket, bár Kádár azt is felvetette, hogy nem lehet egyedül Moszkvától várni a segítséget, maguknak is tenni kell ezért valamit. Az Egyesült Államok mellőzésének szintén belpolitikai természetű oka volt. Ezt Gomulka egyértelműen megmondta: „...mi teljes mértékben osztjuk a magyar elvtársak álláspontját, ez az ügy a magyar eseményekhez kötődik. De más a jelentősége a Magyarország [számára] és más számunkra. Számunkra még maga az ügy felvetés is kényelmetlen politikailag, mint-hogy olyan probléma felvetése a mi közvéleményünk előtt, amely nem létezik. Létezett a múltban. Jelenleg már eltűnt a társadalmunkban.”²⁴

Mindenesetre a magyar fél rendkívül elégedett volt, hiszen a LEMP vezetése deklarálta, hogy elismeri az MSZMP sikereit és támogatja a magyar kormány programját. A lengyel vezetés részben feladta azt a korábbi álláspontját, hogy az 1956 őszi magyarországi események csak végső kifejelettségükben torkollottak ellenforradalomba. A jövőre nézve

²³ AAN, 1354 KC PZPR, Sygn. XI A/63. 115–130., illetve *Népszabadság*, 1958. május 13. 1.

²⁴ MOL, KÚM TŰK, XIX-J-1-j Lengyelország (1945–1964), 4. doboz, 26. tétel, 002654/11/1958. 1–8.

pedig kijelölték a két ország közötti együttműködés továbbfejlesztésének irányát. Döntöttek arról, hogy létrehozzák az Állandó Magyar–Lengyel Gazdasági Együttműködési Bizottságot, amelyet magyar részről Apró Antal, lengyel részről pedig Stefan Jędrychowski vezet majd. Még márciusban hosszú távú kereskedelmi egyezményt kötöttek az 1958–1960-es évekre, a májusi tárgyalásokon pedig elhatározták, hogy ezt kiegészítik egy 1961–1965-ös évekre vonatkozó, alapvető árucikkek kölcsönös szállítását előíró kereskedelmi keretszerződéssel.

Apró Antal végső értékelése szerint „a látogatás mindkét részről erősítette a pártot és a tömegeket is, mert volt az országban olyan felfogás bizonyos körökben, hogy nem jönnek a lengyelek, mert az ő vonaluk mégis külön vonal. Most a fő kérdésekben látták nyilatkozni Gomulkát és ez nagyon lényeges dolog.” Kádár pedig azt emelte ki, hogy „még a nyugatiaknak is azt kellett írni, hogy Gomulka eljött Budapestre, azt mondta, hogy ellenforradalom és helyesli a szovjet csapatok bevonását”.²⁵ Összességében a találkozó valóban normalizálta a két ország vezetésének viszonyát még akkor is, ha a lengyel fél abban a tudatban utazott Magyarországra, hogy ha lesz is Nagy Imre-per, akkor sem lesznek halálos ítéletek. Kádárék ebben a kérdésben nem voltak őszinték sem a találkozón, sem más diplomáciai csatornákon. Amikor a lengyel delegáció elutazása után egy hónappal halálra ítélték Nagy Imrét, Gomulka becsapva érezte magát, ráadásul országos méretű felháborodás és elégedetlenség lett úrrá a lengyel társadalomban és a pártban is. Sokan visszaadták a párttagkönyvüket is.²⁶ Éppen ezért a LEMP vezetése is sokáig várt az ítélet hivatalos kommentárjával. Az ügyről két héttel egyetlen nyilvános hivatalos megszólalás sem hangzott el Varsóban, végül Gomulka június 28-án a gdański hajógyárban a tenger ünnepén elmondott beszédében zárta le végleg a témát: „Nem a mi dolgunk megítélni a bűnnek és a Nagy Imre-ügyben a vádlottakkal szemben kiszabott büntetés igazságosságának a mértékét. Ez Magyarország belügye.” Indoklásában pedig teljes mértékben magáévá tette a magyar állásfoglalás lényegét, amelyet korábban kitartoán tagadott: „Az ellenforradalom, amely meg akarta dönteni a szocialista rendszert és be akarta vezetni a kapitalista rendszert, véresen és könyörtelenül számolt le a kommunistákkal.”²⁷

²⁵ MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 78. ő. e. 11–22.

²⁶ SZOKOLAY Katalin: „Nálunk reggel óta gyászos síri hangulat uralkodik”. *Egyenlítő*, 10. sz., 2008. 7–10., illetve TISCHLER János: „Politikai hiba volt az ítélet”. Hangulatjelentések Lengyelországból a Nagy Imre-perrel és az 1958. júniusi kivégzésekről. In: *Évkönyv II*. Budapest, 1956-os Intézet, 1993. 143–161.

²⁷ A beszéd szövegét közli: *Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai*. I. m. 1996. 219–220.

Gomuľkának a magyar eseményekhez való viszonyában végbement változásokat is inkább a lengyel belpolitikai folyamatokkal, pontosabban a vezetésben kialakuló frakcióharcokkal, az egyre hangosabb bal-szárny támadásaival lehet magyarázni. Meg kellett mutatnia, hogy nem tesz több engedményt az úgynevezett „revizionistáknak”. Tehette ezt már azért is, mert időközben újra megromlott a viszony a jugoszlávokkal, így összekapcsolhatta a revizionizmus bírálataát (ami egyes esetekben ellenforradalomhoz vezethet, mint ahogy Magyarországon is) a jugoszláv politika kritikájával. Még Kádár is kapott információkat arról – személyesen Gomuľkától –, hogy egyre nagyobb nyomás nehezedik rá az úgynevezett „dogmatikusok” részéről, akik elégedetlenek a szerintük megalkuvó politikai irányvonallal. Azt is felvetették, „hogy Gomuľkát le kell váltani, mert sok megalkuvó dolgot csinált a revizionistákkal szemben, a klérussal szemben és így tovább” – számolt be Kádár a KB ülésén 1958. október 13-án. Ő pedig egyértelműen Gomuľka mellett tette le a voksát, ha sor kerülne ellene valamilyen komolyabb akcióra.²⁸

A per és az ítélet még egyszer szóba került Kádár és Gomuľka között. 1958 augusztusában a Krímben nyaralt mindkét vezető, amikor egy beszélgetésben Gomuľka felvetette azt a kérdést, hogy „nem lehetett volna-e nyilvános tárgyalást csinálni, mert az jobb lett volna. Aztán, miután 10–15 percet beszélgettünk erről és elmagyaráztam, hogy mi szólt az ellen, hogy ez nyilvános legyen. Gomuľka elvtárs a fejére ütött és mondta, hogy tulajdonképpen most már erről hiába is beszélünk. Ezzel be volt fejezve a véleménycsere a Nagy-ügyről” – számolt be Kádár az MSZMP KB ülésén.²⁹ Ezzel valóban végleg lekerült a két ország közötti kapcsolatok napirendjéről mind a magyar forradalom, mind Nagy Imre ügye.

Ettől kezdve a két ország vezetése egészen a hatvanas évek második feléig meglehetősen jó, a szocialista táborban barátinak nevezhető viszonyt ápolt egymással. Lengyel részről is úgy értékelték, hogy az 1958-as látogatás alapvetően segített abban, hogy a két fél megértse egymás problémáit, habár minden kérdésben természetesen nem sikerült teljesen közös nevezőre jutni. Mindenesetre az MSZMP felhasználta a lengyel támogatást a nemzetközi politikában, cserébe pedig támogatta a lengyel külpolitikai kezdeményezéseket, elsősorban az Adam Rapacki külügyminiszter által javasolt közép-európai atommentes övezet létrehozását.³⁰

²⁸ MOL, M-KS 288. f., 4. cs., 19. ő. e., 3. 12–14.

²⁹ Uo.

³⁰ AMSZ, Sygn. z. 7, w. 68, t. 558. 51–62.

Továbbá jelentősen nőtt a két ország közötti kereskedelmi forgalom, és tucatnyi kétoldalú szerződés aláírására került sor (többek között a kölcsönös egészségügyi ellátásról, a tranzitforgalomról, az atomenergia felhasználásáról, a különböző jogi és társadalompolitikai kérdésekről, a közös kereskedelemről vagy a szénkitermelésről). 1959-ben tető alá hozták a két ország kulturális cserekapcsolataira vonatkozó szerződést, és bővült a turizmus is. Több tucat hivatalos delegáció utazott a másik országba tapasztalatcserére, köztük számos vezető politikus is. Magyarországon járt többek között Rapacki külügyminiszter, Piotr Jaroszewicz miniszterelnök-helyettes, vagy a kultúra területéről Leon Kruczkowski és Jerzy Putrament írók; magyar részről lengyel látogatáson vett rész például Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, Aczél György művelődésügyi miniszter-helyettes vagy Szurdi István az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztályának a vezetője.³¹

Akadtak persze problémák is minden téren: a kultúra területén Magyarország több lengyel filmet nem vett át (például Andrzej Munk *Eroica* című magyar vonatkozású második világháborús filmjét), vagy a lengyel sajtóban meglehetősen kevés és Kádárék szerint nem eléggé „objektív” cikk jelent meg Magyarországról. Emellett a magyar pártvezetés eléggé idegenkedve tekintett a lengyelországi viszonyokra (katolikus egyház szerepe, magántulajdonon alapuló mezőgazdaság).

A „németkérdés” eltérő értelmezése: valódi szakítópróba?

A felélénkülő kapcsolatok ellenére 1958 és 1963 között csupán egyetlen Kádár–Gomułka-találkozóról számolhatunk be, amikor 1960-ban sor került a magyar vezetés lengyelországi vizontlátogatására. Az utazás jelentőségét magyar részről az adta, hogy immár Kádár is elmehetett Lengyelországba, Gomułka négy évvel a magyarországi események után végre otthon is „vállalta”. Ráadásul a varsói nagygyűlésen világosan és egyértelműen – egyértelműbben, mint eddig bármikor – kifejezte, hogy Magyarországon 1956 októberében ellenforradalom történt, amit a magyar fél rendkívül pozitívan értékelt – bár a „külső reakció” szerepére továbbra sem utalt. A fogadtatás nem volt olyan meleg, mint amire a magyar delegáció számított, de a jövőre tekintve összességében hasznosnak tartották a látogatást.³² Kádár is pozitívan értékelte azt, noha a len-

³¹ AMSZ, Sygn. z. 7, w. 63, t. 532. 245–252.

³² MOL, KÚM TŰK, XIX-J-1-j Lengyelország (1945–1964), 4. doboz, 26. tétel, 001259/10/1960. 1–10.

gyel belpolitikával kapcsolatban látott olyan problémákat, amelyek véleménye szerint hosszú távon problémákat okozhatnak. A Politikai Bizottság 1960. március 30-i ülésén így összegezte az út tapasztalatait: „...benyomásunk szerint Lengyelországnak nagy, erős, forradalmi hagyományokkal rendelkező pártja van. Marxista-leninista vonalat visznek. Harcban állnak a párt politikai vonalának érvényesítéséért. A Központi Bizottságuk törekvései világosak, lendülettel harcolnak, helyes politikai irányvonaluk van, sok fronton helyzetük nehéz, de megvan az az erő, hogy ezeket leküzdjék. Az osztályellenség szervezettebb, mint nálunk. Az a tapasztalatunk, megbecsülik a mi eredményeinket, kapcsolatait a két pártnak, országnak erősíteni akarják. Ezt tanúsítják a politikai, gazdasági, kulturális egyezmények.”³³

A hatvanas évek elején jelentős változások következtek be úgy a szocialista táboron belül, mint a világpolitikában, és ezek hatással voltak a lengyel–magyar kapcsolatok alakulására is, újabb konfliktushoz vezetve. Magyar részről siker volt, hogy Kádár külpolitikailag is fellélegezhetett miután az ENSZ-ben végre lekerült a napirendről az úgynevezett „magyarkérdés”. Ezzel párhuzamosan a változások megkövetelték a magyar és a lengyel pártvezetéstől az addigi külpolitikai irányvonal átértékelését. A nemzetközi erőviszonyok a multipolaritás irányába változtak: az albán–szovjet és a kínai–szovjet szakításnak, valamint Románia egyre nyilvánvalóbb különutas politikájának köszönhetően meg bomlott a szocialista tábor egysége, közben a fejlett kapitalista országok, különösen Franciaország és az NSZK részéről egyre erősebb politikai és gazdasági impulzusok érték a kelet-európai régiót. A kubai rakétaválság megoldása igazolta, hogy belátható időn belül nem lesz háború a két szuperhatalom között, a berlini fal felépítése pedig konzerválta ugyan a német megosztottságot, de azt is lehetővé tette, hogy végre tárgyalóasztalhoz üljenek egymással a felek. Ugyanakkor változások zajlottak le a Varsói Szerződésben és a KGST-ben is. A katonai szervezetben létrehozták a tagországok külügyminisztereinek állandó bizottságát, hogy rendszeresen megvitathassák az aktuális nemzetközi kérdéseket, és közös álláspontot alakíthassanak ki; a KGST keretein belül pedig számos megállapodást kötöttek a gyártásszakosításról, a kooperációról úgy az elmaradottság felszámolása, mint a technika és a tudomány fejlesztése érdekében. Ugyanebben az időben az egyes szocialista országok megkezdték a saját gazdaságirányítási mechanizmusaik felülvizsgálatát és a

³³ MOL, M-KS 288. f., 4. cs., 31. ő. e. 1–4.

reformtervezeteik kidolgozását is, amelyek idővel (különösen a lengyel és a magyar tervezetek) felvetették a szocialista országok gazdasági integrációja elmélyítésének a kérdését.³⁴

Ennek megfelelően változott a kezdetben passzív magyar külpolitikai koncepció. Az már a forradalom után közvetlenül világossá vált, hogy a stabilizáció eszközeként tekintett „életszínvonal-politika” sikere, vagyis a magyar gazdaság hosszú távú fejlesztése a külső források hatékony felhasználásával és a külkereskedelem eredményességével volt szoros összefüggésben. Éppen ezért a vezetésnek biztosítani kellett a világgazdaságba történő visszaintegrálódást, amely a gazdaság hatékony működtetésének és a fejlett technológiák beszerzésének alapvető feltétele volt.³⁵ Mindez a világpolitikai változásokkal és Magyarország nemzetközi helyzetének rendeződésével éppen a hatvanas évek elején vált reális célkitűzéssé. 1962-ben az MSZMP VIII. kongresszusán Kádár leszögezte, hogy „a nemzetközi gazdasági kapcsolatok hívei vagyunk abban az értelemben is, hogy a kölcsönös előnyök elve alapján ma is kereskedünk és a jövőben is fogunk a fejlett kapitalista országokkal... Az a véleményünk, hogy lehetséges és szükséges is a gazdasági kapcsolatok fenntartása és bővítése a különböző társadalmi rendszerű országok között.”³⁶ 1964-ben már programként fogalmazódott meg az, hogy a NATO-országokkal fejleszteni kell a kereskedelmi kapcsolatokat, mert egyes árucikkek csak ezekből az államokból beszerezhetők. A dokumentum szerint ezek a kapcsolatok segítenek a politikai kapcsolatok normalizálásában is. A nyitás ugyan magában rejti annak veszélyét, hogy függőségi viszonyok alakulhatnak ki, de Magyarországnak vállalnia kell a kockázatot, ha vissza akar térni a nemzetközi életbe.³⁷

Ugyanakkor Gomulka politikájában végig meghatározó maradt az úgynevezett „németkérdés” megoldatlansága. Alapvetően soha nem bízott a németekben, még a keletnémet kommunisták iránt is gyanakvással viseltetett. Ennek oka – a német–lengyel történelmi szembenállás mellett – abban rejlett, hogy a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) nem ismerte el Lengyelország nyugati határait. 1950 júliusában a keletnémet állammal (NDK) ugyan aláírták a zgorzeleci szerződést, amelyben Ke-

³⁴ Részletesebben erről lásd Ruff Mihály: Új helyzet, új feladatok a magyar külpolitikában 1963–1964-ben. *Múltunk*, XLVI. 4. sz., 2001. 3–39.

³⁵ Békés Csaba: A kádári külpolitika, 1956–1968. Látnyos sikerek – „láthatatlan” konfliktusok. In: uő: Európából Európába. I. m. 237.

³⁶ *A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa, 1962. november 20–24.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1962. 51.

³⁷ MOL, M-KS 288. f., 32. cs., 30. ő. e.

let-Berlin elismerte a Potsdamban meghatározott határokat, ezt azonban Bonn nem tartotta magára nézve kötelező érvényűnek. Ráadásul a nyugatnémet kormány – Adanauer kancellárral az élen – nem csupán elutasította a diplomáciai kapcsolatok felvételét Lengyelországgal, ezzel is megerősítve Gomulka bizalmatlanságát, hanem többször tett egyértelmű kijelentéseket arra nézve, hogy területi igényeik vannak Lengyelországgal szemben. Így az ország nyugati határainak egyetlen garanciája a Szovjetunió maradt. Ennek megfelelően Gomulka német politikája két tényezőből tevődött össze. Egyfelől azt gondolta, hogy Németország kétértelműsége fenntartható és mindent meg kell tenni ennek az állapotnak a tartósításáért. Másfelől pedig számolt azzal az eshetőséggel, hogy Németország előbb-utóbb mégis egyesülni fog, de akkor Lengyelországnak biztonságpolitikai garanciákat kell kapnia. Gomulka felfogásában tehát az enyhülésnek együtt kell járnia – természetesen a lengyel kívánalmaknak megfelelően – a lengyel–nyugatnémet viszony rendezésével. Ennek a feladatnak rendelte alá szinte az összes külpolitikai kezdeményezését. Az 1957-es Rapacki-terv³⁸ – egy közép-európai atomfegyvermentes övezet létrehozásáról –, majd különösen az 1963-as Gomulka-terv³⁹ – a Rapacki-terv mérsékeltebb változata – meghirdetése két célt szolgált: nagyhatalmi garancia megszerzése a két Németország demilitarizálására, illetve a nyugatnémeteket nyilvános állásfoglalásra kényszerítse, és politikai diszkreditálása.⁴⁰ Ezzel akarta világossá tenni a világ előtt, hogy míg a szocialista NDK a békepolitika következetes képviselője, addig a NATO-tag NSZK-t a militarizmus jellemzi, és kormánya az imperialista háborús uszítók közé tartozik. Másfelől a tervek eredeti formájában való elfogadtatásával a keletnémet állam *de jure* elismerését szeretne volna Gomulka elérni. Az NSZK és a többi NATO-ország elutasító válasza várható volt, hiszen a „befagyasztás” nem érintette volna a Szovjetunió európai részén felszerelt bázisokat, sem a hagyományos fegyverzetet, amelyek így továbbra is veszélyeztették volna a nyugatnémet államot.

Ugyanakkor Magyarországnak hagyományos külkereskedelmi és az évszázadok során politikai szövetségese volt a német állam. A háború

³⁸ Adam Rapacki lengyel külügyminiszter 1957. október 2-án, az ENSZ közgyűlésén tett javaslatot Cseh-szlovákia, Lengyelország, NDK és az NSZK területére vonatkozó atommentes övezet létrehozására.

³⁹ Władysław Gomułka 1963. december 28-án, Plockban a Barátság-kőolajvezeték lengyel szakaszának átadási ünnepségén tartott beszédében a korábbi Rapacki-tervhez képest egy mérsékeltebb indítványt terjesztett elő: megelégedett volna a létező nukleáris és termonukleáris fegyverek számának a befagyasztásával.

⁴⁰ MOL, KÚM TŰK, XIX-J-1-j Lengyelország (1945–1964) 13. doboz, 00817/1.

után és a Rákosi-rendszer alatt ezek a kapcsolatok teljesen megszakadtak ugyan, de már 1955-ben felmerült – mindkét fél részéről – a kapcsolatok valamilyen formában történő rendezése. A folyamatot a magyar forradalom leverése ugyan némileg megakasztotta, de 1957 közepétől újra megindultak – elsősorban kereskedelmi vonalon – a tapogatózó tárgyalások. A kelet-berlini magyar nagykövetségnek pedig feladatává tették a nyugatnémet kapcsolatok kialakítását (főleg újságírókkal és különböző gazdasági körökkel), valamint az ottani politikai helyzet tanulmányozását. A jelentések alapján készült magyar külügyminisztériumi elemzések azt állítják, hogy az úgynevezett Hallstein-doktrína nyugatnémet részről csak egy rövid, átmeneti taktika és nem a bonni külpolitika konstans eleme. Minden körülményt figyelembe véve arra a következtetésre jutottak, hogy egyrészt minden eddiginél keményebben kell támadni az NSZK fegyverkezési politikáját, másrészt pedig keresni kell azokat a csatornákat, amelyeken keresztül a politikai és a gazdasági kapcsolatok javítása elérhető.⁴¹ Ennek ellenére néhány, a magyar gazdaság szempontjából nem elhanyagolható kereskedelmi megállapodás aláírásán kívül egészen 1963-ig nem történt komoly előrelépés a két ország kapcsolataiban. Ekkor viszont minden korábbinál komolyabban napirendre kerültek a gazdasági és bizonyos diplomáciai kérdések is. Ugyanakkor az MSZMP vezetése számára hamarosan nyilvánvalóvá vált az is, hogy politikai kérdésekben Lengyelország és az NDK beleegyezése nélkül nem állapodhat meg a nyugatnémetekkel. Így a „németkérdés” vált a hatvanas években a lengyel–magyar viszony szakítópróbájává.

A magyar–nyugatnémet tárgyalások német kezdeményezésre 1962 decemberében kezdődtek el, és 1963 novemberéig tartottak. A magyar fél e kérdésben konzultált a Szovjetunióval és a többi szocialista ország vezetésével is. Az egyezmény két témát érintett: kereskedelmi képviselők kölcsönös létesítése és hosszú lejáratú kereskedelmi egyezmény megkötése. Végül mind a két szerződést aláírták, Magyarország közvetve elismerte, hogy Nyugat-Berlin az NSZK része, a hároméves kereskedelmi szerződés alapján pedig az NSZK Magyarország legnagyobb tőkés partnerévé vált, ráadásul Budapest a gazdaság számára rendkívül fontos hosszú lejáratú hitelekhez jutott.⁴²

1963 májusában Kádár nem hivatalos látogatás keretében a Mazuritavaknál fekvő kormányüdülőben folytatott megbeszéléseket Gomulka-

⁴¹ Ruff Mihály: Kísérletek a magyar–nyugatnémet kapcsolatok fejlesztésére (1956–1958). *Múltunk*, XLIX/2. sz., 2004. 155–179.

⁴² MOL, M-KS 288. f., 4. cs., 65. ó. e. 9–11.

val, ahol természetesen felmerült az NSZK-kapcsolatok kérdése is. Kádár tájékoztatta a lengyel vezetést a Bonn részéről kezdeményezett titkos tárgyalásokról, amelyek célja *a konzuli jogosítványokkal felruházott* kereskedelmi kirendeltségek létesítése a két országban. Kádár előrebocsátotta, hogy a magyar fél természetesen csak akkor tud ezzel a javaslattal egyetérteni, ha az NSZK megerősíti, hogy a konzuli jogokkal felhatalmazott kirendeltségek létrehozása „az első lépés lesz az államközi kapcsolatok teljes nemzetközi rendezése felé”.⁴³ Gomulkának ezzel szemben sokkal komolyabb feltételei voltak. Válaszában elmondta, hogy csak akkor „tudunk normális diplomáciai kapcsolatokat kötni az NSZK-val, ha a határainkat elismerték. Eddig is voltak velük éves szerződések, amelyeket évről évre meghosszabbítottak. Már két éve beszéltek egy többéves kereskedelmi szerződés megkötéséről, de visszaléptek, mert felvetették a konzulátus megnyitásának ügyét... Ezt nem tudjuk elfogadni. Normális diplomáciai kapcsolatokat csak az Odera–Neisse-határ elismerésének feltételével köthetünk... Az NDK elismerte a határainkat, az NSZK pedig diplomáciai kapcsolatokat szeretne a határok elismerése nélkül... Itt két teljesen különböző pozíció van – az önöké teljesen más, mert nincsenek határsérelmeik, a miénk ettől teljesen különbözik” – hangsúlyozta Gomulka.⁴⁴

A lengyel vezető ebben a kérdésben nem ismert kompromisszumot, és ellenezett mindenfajta „különutas” lépést, diplomáciai kapcsolatfelvételt az NSZK-val, mielőtt az elismerné a második világháború utáni határokat és az NDK-t. Az év végén, amikor a már említett plocki beszédben a Rapacki-tervnél mérsékeltebben, ám lényegét tekintve azzal azonos javaslatot tett az atomfegyverek korlátozására a közép-európai térségben, az volt a célja, hogy a „németkérdés” a szovjet–amerikai tárgyalások alatt ne kerüljön le a napirendről.⁴⁵ Stratégiai céljává tette, hogy a „németkérdést” az összeurópai kollektív biztonságpolitika központi témájává emelje. Bejelentésével néhány nappal megelőzte Hruscovot, aki 1963. december 31-én felhívást intézett a világ országainak

⁴³ Protokól z rozmów między przedstawicielami PZPR i WSPR. Łańsk, 16–17 maja 1963 r. AAN, 1354 KC PZPR, Sygn. XI A/63. 172–173.

⁴⁴ Uo. 206–208.

⁴⁵ Gomulkát rendkívül aggasztotta, hogy 1963 folyamán a két szuperhatalom egy sor stratégiai kérdésben megállapodott. Az USA és a Szovjetunió egyezményt kötött egy közös meteorológiai és hírközlőműhold-programról, létrehozták a Kremel és a Fehér Ház között a közvetlen telefonos összeköttetést, Moszkvában aláírták a levegőben, a világűrben és a víz alatt kivitelezett atomfegyver-kísérletek betiltásáról szóló határozatot (atomcsend). Ezzel párhuzamosan a NATO megkezdte a multilaterális atomhaderő (MLF) létrehozását. Gomulka nem tudott elfogadni egy olyan enyhülési folyamatot, amelyben nem szerepel hangsúlyosan a „németkérdés”, illetve Lengyelország számára nem nyújt garanciákat.

állam- és kormányfőihez azzal, hogy a határviták rendezésénél mondjanak le az erőszak felhasználásáról és erről nemzetközi szerződést kössenek.⁴⁶ Az NDK-t is érintő nyilatkozatdömpingre Walter Ulbricht keletnémet pártvezető is reagált. 1964. január 28-án Hruscsovhoz és Kádárhoz is levelet intézett, amelyben arra kérte őket, hívják össze a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületét (PTT). Kádár február 4-én küldött válaszában egyetértett a VSZ PTT összehívásával, majd 24-én Hruscsovhoz írt levelében az április 13–14-i időpontot javasolta a tanácskozás megtartására. Ennek oka az volt, hogy március 31. és április 10. között Budapestre várták a szovjet párt- és kormányküldöttséget.⁴⁷

A VSZ-ülésre ebben a formában nem került sor. A PTT csak egy évvel később, már Hruscsov megbuktatása után, 1965. január 19–20-án ült össze Varsóban a NATO multilaterális atomhaderejével kapcsolatos tervezetek megvitatására. Gomulka a csúszás ellenére, és dacára annak, hogy a kérdés nem is szerepelt a napirenden, újra felvetette korábbi tervezetét. Végül az elfogadott nyilatkozatba bekerült, hogy a VSZ-tagországok szükségesnek tartják a kollektív európai biztonsági rendszer létrehozását, valamint nemzetközi konferencia összehívását a kérdés megvitatására az európai államok részvételével.⁴⁸ A kérdés még hangsúlyosabban merült fel az 1966-os bukaresti PTT-tanácskozáson, s ettől kezdve az európai biztonsági konferencia ügye, sorosan összekapcsolódva a „németkérdéssel”, a legfontosabb nemzetközi ügy lett a szocialista tábor számára. Jelentős lépés volt ez a hetvenes évek derekán aláírt Helsinki Záróokmány felé tett úton.

Gomulka céljait kertelés nélkül fogalmazta meg 1966. október 15-én a Kremlben tartott szovjet–lengyel barátsági nagygyűlésen: „Németországot sohasem lehet egyesíteni az NDK felszámolása útján, ahogyan azt a bonni kormány feltételezi. Az egyesítés csak a két német állam kölcsönös megértésén és együttműködésén alapuló történelmi folyamat útján, a többi európai állam *létérdekeinek* figyelembevételével következhet be”, majd hozzátette, hogy az Odera–Neisse-határ revíziója a harmadik világháború kirobbantásával lenne egyenlő.⁴⁹ Vagyis nem zár-

⁴⁶ Hruscsov üzenete az állam- és kormányfőkhöz. *Népszabadság*, 1964. január 4. 1–2.

⁴⁷ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 327. ó. e. 121–125., 150–160.

⁴⁸ BÉKÉS Csaba: A helsinki folyamat hatása a magyar külpolitikai gondolkodásra. Az európai biztonsági folyamat előzményei. In: PRITZ Pál (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 155.

⁴⁹ Beszéd a Kreml Kongresszusi Palotájában tartott szovjet–lengyel barátsági nagygyűlésen. (1966. október 15.) In: Władysław GOMULKA: *A szocializmus építésének problémái. Válogatott beszédek 1964–1969*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1970. 97–98.

ta ki a két német állam egyesítését a jövőben, de az csak abban az esetben következhet be, ha Bonn előbb szerződésben garantálja Lengyelország nyugati határait.⁵⁰

A „németkérdés” tehát állandóan napirenden volt, hol nyíltan, hol kollektív európai biztonság kialakításának terveibe rejtve. Miután 1966. december 1-jén Kurt Georg Kiesinger vezetésével létrejött a nagykoalíció az NSZK-ban, vagyis a Szociáldemokrata Párt a kormány részévé vált, megváltozott a helyzet. Az új bonni kormány egyértelmű ajánlatot tett Magyarország és Románia számára a diplomáciai kapcsolatok felvételéről. A magyar fél a szövetségi politikában szokásos gyakorlatot követte volna: elfogadva a nyugatnémet javaslatot, tárgyalásokra készült Bonnban, de ezzel párhuzamosan folyamatosan tájékoztatta a többi szocialista ország vezetését. Hamarosan felborult a tervezett menetrend, mert Románia a szocialista országokkal folytatott konzultáció nélkül hirtelen diplomáciai kapcsolatot létesített az NSZK-val. A hírt február 2-án jelentették be; a magyar fél lényegében a német kormány sajtótájékoztatójából értesült a tényről. A bukaresti lépésre az NDK és Lengyelország azonnal határozott választ adott, teljes mértékben kényszerpályára állítva a magyar külpolitikát. 1967. február 8–10-re Varsóba hívták a VSZ-tagországok külügyminisztereit,⁵¹ ahol Gomułka kijelentette, hogy az „NSZK politikájának fő törekvése, az NDK annexiója”, illetve a „határok megváltoztatása és a második világháború eredményeinek felszámolása”.⁵² Ezzel együtt három követelést fogalmazott meg: a határok elismerését, az NDK elismerését és az atomfegyverek felszámolását. Az NDK elismerése alatt azt értette, hogy az NSZK-nak le kell mondania arról, hogy önmagát tekinti egész Németország egyedüli képviselőjének, s ezt nyilvánosan és hivatalosan be kell jelentenie. Gomułka élesen támadta az NSZK politikáját és kijelentette, hogy kizárólag az NDK elismerése után lehet diplomáciai kapcsolatokat létrehozni a szocialista országokkal, különben az NDK teljes mértékben izolálódik.

⁵⁰ Érdemes megjegyezni, hogy a háború után kötött lengyel–szovjet barátsági és együttműködési szerződésben nem szerepelt Lengyelország nyugati határainak a kérdése. Amikor 1965-ben napirendre került a szerződés megújítása, akkor Gomułka valódi offenzívát indított annak érdekében, hogy Moszkva az új szövegben garantálja a lengyel határok védelmét. Még Hruscsoval is összekülönbözött, mondván, hogy az értelmetlen vitákat folytat Kínával, miközben a szocialista egységre lenne szükség, illetve megegyezik az amerikaiakkal az atomfegyverek kérdésében, melynek következményeként az NSZK súlya megnő a NATO-ban. Gomułka éppen ezért lépett fel az atomfegyverek számának befagyasztásának ötletével is (Gomułka-terv). Amikor Hruscsovot megbuktatták, Gomułka – Kádárral ellentétben – nem bántódtott miatta. Lásd Andrzej SKRZYPEK: i. m. 97–119.

⁵¹ A szovjet kezdeményezésre összehívott találkozó helyszínül eleinte Kelet-Berlint javasolták.

⁵² AAN, 1354 KC PZPR, Sygn. XI A/104. 2–3.

Kádár kényszerhelyzetbe került. A varsói tanácskozás első napján Komócsin Zoltán felhívta telefonon Kádárt, hogy nála járt Fjodor Jegorovics Tyitov budapesti szovjet nagykövet, aki meglehetősen idegesen tájékoztatta, hogy a tanácskozáson elkészült egy nyilatkozat, miszerint jelenleg nincsenek meg a feltételei az NSZK-val való diplomáciai kapcsolatfelvételnek. Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter Tyitovon keresztül kérte Kádárt, hogy utasítsa a már Varsóban tartózkodó magyar delegációt a nyilatkozat aláírására. Kádár meglepve kérdezte Tyitovot: „Hogy adjunk utasítást arra, hogy a delegációnk írjon alá egy dokumentumot, amelynek nem is ismerjük a tartalmát?” Magyarországon éppen zajlott a választási kampány, így a PB és a Titkárság tagjai közül mindössze négyen tartózkodtak Budapesten. Ráadásul Tyitov sem tudta megmondani, hogy hangzik a nyilatkozat pontos szövege.⁵³ Ennek ellenére Kádár kiadta a Varsóban tartózkodó Péter Jánosnak az utasítást, így Magyarország is szignálta a dokumentumot.⁵⁴

Fájdalmas döntés volt. Az MSZMP Politikai Bizottsága éppen egy hónappal korábban, 1967. január 10-én tárgyalta Péter János előterjesztését a magyar–nyugatnémet diplomáciai kapcsolatok felvétele ügyében. Ebben megállapították, hogy az előnyös lenne Magyarország számára, mert növelné a Magyar Népköztársaság nemzetközi tekintélyét, megkönnyítené gazdasági érdekeinek a védelmét, rontaná az NSZK-ban működő ellenséges emigrációs szervezetek helyzetét és elősegítené az NSZK különböző szervei kulturális behatolási törekvéseinek az ellenőrzését. A hátrányok között megemlítették, hogy a kapcsolatfelvétel minden bizonnyal rontaná az NDK budapesti nagykövetségének helyzetét, fokozódna a svábok kapcsolata a rokonaikkal, illetve megnövekedne az NSZK fellazítási politikájának a veszélye. Ezzel együtt a dokumentum egyértelműen megállapította, hogy „a diplomáciai kapcsolatok felvétele számunkra mégis előnyös”. Érdeemes megjegyezni, hogy a tervezetben egyáltalán nem szerepel kitétel a lengyel határok elismeréséről.⁵⁵ A PB arról is döntött, hogy az álláspontjáról tájékoztatja az európai szocialista országok vezetőit. A február 10-i varsói nyilatkozat tehát teljes mér-

⁵³ A szöveg szerint az NSZK új kormányának lépései nem változtatják meg az NSZK háború utáni revansista irányvonalának lényegét, ebből adódóan csak akkor válik lehetségessé a diplomáciai kapcsolatok felvétele, amennyiben az új kormány lemond „az öt megelőző kormányoktól örökölt külpolitikai célkitűzésekről”. Ez lényegében az Odera–Neisse-határok, az NSZK és az NDK közötti határok elismerését, az NDK létének elismerését jelentette. MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 417. ó. e. 30–31.

⁵⁴ Protokólf z nieoficjalnej wyzty tow. W. Gomułki i tow. J. Cyrankiewiczna na Węgrzech (Budapeszt 8–9 marca 1967r.). AAN, 1354 KC PZPR, Sygn. XI A/64. 250–251.

⁵⁵ MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 414. ó. e. 70.

tétkben szemben állt a PB korábbi határozatának szellemével, s bár a Bonn-nal folyó tárgyalások megszakadtak a diplomáciai kapcsolatfelvétel ügyében, Budapest nem mondott le teljes mértékben a nyitáspolitikára folytatásáról. Tárgyalásokat kezdtek az Egyesült Államokkal a diplomáciai kapcsolatok nagykövetségi szintre emeléséről, valamint a magyar kormány konkrét lépéseket tett a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz való csatlakozás kapcsán is. A magyar külpolitikai vezetés – Péter Jánossal az élen – olyan koncepciót dolgozott ki, amely Magyarországnak kiemelt szerepet szánt a kelet–nyugati enyhülés további szakaszában.⁵⁶

Február 13-án tárgyalta az MSZMP Politikai Bizottsága a VSZ-tagországok külügyminisztereinek varsói találkozásán kialakult helyzetet. Kádár beszámolójából kitűnik, miért írta végül alá Magyarország a vitatott nyilatkozatot, de az is világos belőle, hogy mivel nem értett egyet a PB. Aláírni azért kellett – érvelt Kádár –, mert úgy tűnt, hogy a nyugatnémet kormánynak sikerült megosztani és egymás ellen fordítani a szocialista országokat, ezért egységet kellett mutatni. De hangsúlyozta kétélyeit is az állásfoglalással szemben: „Ha úgy fogalmaztak volna, hogy az ellenség a mai szituációban ki tudja használni ezt és nem célszerű felvenni a diplomáciai kapcsolatot, ez elfogadható elvileg és politikailag, de az a formula, hogy nincsenek meg a feltételei, ez minimálisan furcsa. Hat hónappal ezelőtt megvoltak és ma nincsenek meg?”⁵⁷ Természetesen az is felvetődött, milyen választ adjon Magyarország az NSZK-nak. Kádárt is gyötörte a kérdés, hiszen ez az ország szuverenitását és nemzetközi tekintélyét tette kockára. „Persze elképzelhetetlen, hogy az NSZK-nak azt mondjuk: tárgytalan, mert Varsóban született ilyen jegyzőkönyv. Általában azt hiszem, hogy ezt az egész jegyzőkönyv dolgot nem kell tovább vinni... Mit mondjunk a nyugatnémeteknek?... Azt kell mondani: tanulmányozzuk a kérdést, még tanulmányozni fogjuk, s ha lesz mondanivalónk, majd megmondjuk. S esetleg nem hivatalosan olyan kötetlen közlést is lehet tenni, hogy nem arra törekszenek, amit ígérték, az ő elképzeléseikhez pedig mi nem nyújtunk segítséget”⁵⁸ Kádár szerint ezt a kompromisszumot meg kellett hozni annak érdekében, hogy a szocialista tábor ne szakadjon két vagy három csoportra. Végül az egész PB egyetértett abban, hogy helyes volt a tanácskozáson való részvétel, helyes volt – az egység érdekében – a nyilatkozat aláírása, de mivel

⁵⁶ BÉKÉS Csaba: A helsinki folyamat hatása. I. m. 157–158.

⁵⁷ MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 417. ő. e. 11.

⁵⁸ Uo. 12.

az nem felel meg a magyar álláspontnak, ezért azt nem tekinthetik helyesnek. Fock Jenő egészen odáig ment a kérdés megítélésében, hogy a dokumentum aláírásának kikényszerítése éppen az egység hiányát deklarálta, s ezzel szemben a „mi álláspontunk az – ami egyébként az anyagban is benne van –, hogy még háború esetén sem szakad meg mindig a diplomáciai kapcsolat”.

Végül arról is határozott az MSZMP legfelsőbb grémiuma, hogy a lengyel testvérpárthoz intézett levélben fejezi ki különvéleményét az ügygel kapcsolatban. A levelet február 17-én Komócsin Zoltán nevében Zenon Kliszónak címezve juttatták el Varsóba; benne a PB kifejezte egyetértését a külügyminiszterek tanácskozásán elfogadott határozattal, de egyértelműen megfogalmazta ellenvetéseit is: „a hat külügyminiszter külön megállapodását rögzítő jegyzőkönyv nem felel meg az e kérdésben előttünk álló harc követelményeinek és félreértésekre is vezethet. A politikában szükségszerű taktikai lépések lehetőségét zárja ki azzal, hogy stratégiai célokat kategorikusan »előfeltételként« fogalmaz és rögzít.”⁵⁹ Ezzel az MSZMP egyértelműen jelezte, hogy taktikailag ugyan elfogadja a döntést, de a külpolitikai céljait hosszútávon nem hajlandó megváltoztatni.

Amikor 1967. március 8–9-én Gomułka és Cyrankiewicz kétnapos nem hivatalos látogatásra érkezett Budapestre. Kádár – a szokásos udvariasságot kerülve – keményen kritizálta a varsói eljárást. Rámutatott, hogy az európai kérdések lényegét a két ország azonos módon ítéli meg, a „zavarok és a félreértések” pedig azért keletkezhetnek, mert nem ült össze megfelelő időben a Varsói Szerződés tagállamainak külügyminiszteri tanácskozása, hogy alaposan elemezze a bukaresti tanácskozás óta előállt új fejleményeket: az Erhard-kormány bukását, a Kiesinger-kormány színrelépését, a diplomáciai kapcsolatok felvételét az NSZK és Románia között. Kádár szerint a külügyminiszterek tanácskozásának elmaradása az egyeztetés és az összhang hiányához vezetett, de azt is jelezte, hogy a magyar párt valamennyi érdekelt országgal megpróbálta megvitatni a kérdést, ám érdemi válaszokat nem kapott. Mindezt még tetézték a varsói külügyminiszteri értekezlettel kapcsolatos „olyan bántó lépések, amelyek az érdemi tanácskozást mellőzve, számunkra olyan helyzetet teremtettek, hogy az egység megőrzése érdekében, egy általunk pontosan nem ismert szöveg elfogadására kellett utasítást adnunk Varsóban tárgyaló képviselőnknek”. Gomułka Kádárral ellentétben nem látott lényegi változást az NSZK politikájában: „A Szociáldemokrata Párt részvétele a kormányban nem jelentette a politikai vonal alapvető felülvizsgálatát. Ha vannak is különbségek az SDP és a CSU-CDU belpoli-

tikai vonalában, nincs eltérés a Német Demokratikus Köztársaság bekebelezésére irányuló törekvésekben” – hangsúlyozta.⁶⁰

A következő néhány év bebizonyította, hogy Kádár jobban „ráérzett” a nyugatnémet politikai mozgások várható irányára, hiszen az 1969-ben már a liberálisokkal kormányzó szociáldemokraták egy év leforgása alatt elismerték Lengyelország nyugati határait. Ez azonban nem változtatott a tényen, hogy a lengyel és keletnémet ellenállás miatt közel öt évet csúszott Magyarország és az NSZK között a diplomáciai kapcsolatfelvétel.

Természetesen a németkérdés megoldását Kádár a saját külpolitikai felfogása szerint képzelte el: a táboron belüli megosztottságnak véget kell vetni és alá kell mindent rendelni az imperializmus elleni harcnak, továbbá, mivel a Szovjetunió a szocialista országok függetlenségének a garanciája, szovjetellenes szocializmus nem létezik.⁶¹ Kikövetkeztethető, hogy Kádár Lengyelország nyugati határait is biztosítottnak vélte, amíg a két világrendszer és a Szovjetunió létezik. E tételének alapjait észrevehetjük a már idézett 1958-as találkozón kifejtett nézeteiben, miszerint ha nem lenne a Szovjetunió, akkor az USA egy éven belül felszámolná a szocialista államokat. Vagyis Kádár a lengyel határok sérthetlenségének garanciáját nem abban látta, hogy az NSZK azokat elismeri-e, vagy sem, hanem a Szovjetunió létében és katonai erejében, valamint az enyhülés politikájában, amely a háborúról való lemondáshoz kell vezessen.

Kádár tehát visszavonulót fújt, az NSZK és Magyarország között ekkor még nem jöhetett létre diplomáciai kapcsolat. Ezzel együtt az MSZMP vezetése rendkívüli megaláztatásként élte meg a varsói konferenciát, és a február 13-i ülésen jelezték is, hogy annak fő megállapításával, mely szerint a diplomáciai kapcsolatok felvételére nem érett meg az idő, nem értett egyet.⁶² Kádár Gomułkával ellentétben úgy gondolta, hogy fokozatosan, egy-egy lépés megtételével el lehet majd érni az Odera–Neisse-határ elismertetését is. Mindezt abból vezette le, hogy a háború után kialakult európai status quót olyan realitásként értelmezte, amelyet komolyan senki sem kérdőjelezhet meg, előbb-utóbb pedig mindenki el is fogja azt ismerni. Ez az enyhülés politikájának a lényege. Az volt a meggyőződése, hogy az NSZK-nak is érdeke a kelet-európai

⁶⁰ MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 420. ő. e. 51–70.

⁶¹ KÁDÁR János: Internacionálizmus – ma. *Népszabadság*, 1967. szeptember 19. 3–4.

⁶² Békés Csaba joggal nevezi ezt a konfliktust az 1956 utáni korszak addigi legsúlyosabb szövetségen belüli válságának. Lásd BÉKÉS Csaba: A kádári külpolitika, 1956–1968. Látványos sikerek – „láthatatlan” konfliktusok. In: uő: *Európából Európába*. I. m. 254.

régióval a jó kapcsolat ápolása és fejlesztése. Tudta, hogy Lengyelország is számos kereskedelmi megállapodást kötött Bonn-nal, és azzal is tisztában volt, hogy a Szovjetunió soha nem adná fel az NDK-t, tehát a lengyel határok közvetve és közvetlenül is garantálva vannak.

Gomułka nem hitt az enyhülés kádári interpretációjában, és kitartóan vallotta a mindent vagy semmit politikáját a „németkérdésben”. Az, hogy végül elérte a célját – 1969-ben az NSZK-ban hatalomra került szociáldemokraták átértékelték a keleti politikájukat, és Willy Brandt 1970 decemberében elismerte az Odera–Neisse-határt –, nem kizárólag az ő érdeme, hanem legalább annyira a nyugatnémet belpolitikai változásoké. Magyarország csak 1973-ban, a térségben utoljára létesített diplomáciai kapcsolatokat az NSZK-val.

Az 1956 utáni lengyel–magyar kapcsolatok jól mutatják a kül- és szövetségi politikában is lezajló desztalinizációs folyamatokat. A KGST és a Varsói Szerződés ugyan továbbra is a szocialista országok gazdasági, illetve politikai, katonai integrációs szervezetei voltak, amelyekben Moszkva elsődleges szerepe és befolyása továbbra is megkérdőjelezhetetlen volt, de egyre inkább felszínre kerültek és időnként egyértelműen artikulálódtak az egyes országok külön érdekei. A desztalinizációs korszak jellegzetessége, hogy a szövetséges országok vezetői már nem a szovjet akarat szolgálai végrehajtói, hanem a belpolitikai és gazdasági érdekekből eredő nemzeti érdekek egyre keményebb képviselői. Ezek a nemzeti érdekek pedig még a szövetségen belül is gyakran összeütköztek. A jelen tanulmányban tárgyalt két konfliktus is ezt bizonyítja. 1956 és 1958 között mind a lengyel, mind a magyar pártvezetés belső és külső legitimációs érdekeitől vezérelve került szembe egymással. A rosszabb pozícióból induló Kádár végül teljes mértékben elérte célját, de Gomułka visszavonulása és a magyar álláspont elfogadása nem csupán Kádár kitartó politikájának köszönhető. Ugyanakkor a „németkérdésben” kialakult válság végén Gomułka „győzedelmeskedett”, Kádár meghátrálásra kényszerült, de itt sem csupán a lengyel politika sikeréről volt szó. Az első esetben főleg a lengyel belpolitikai harcok alakulása játszott jelentős szerepet az MSZMP sikerében, a második esetben pedig a szocialista „egység” belső kényszere és a nemzetközi politika hirtelen változása hatott a végkifejletre. Látható, hogy a Szovjetunió nyíltan nem avatkozott bele a két állam közötti nézeteltérésekbe, nem játszott mediátori szerepet sem. Ugyanakkor a ma ismert dokumentumokból úgy látszik, hogy míg a magyar forradalom leverése és a Nagy Imre-per esetében a magyar, addig a „németkérdésben” a lengyel oldalt támogatta – tehát végül mindig az történt, ami Moszkvának is megfelelt. Végül az is látható, hogy ezek

a konfliktusok – különösen a „németkérdés” körüli vita – nem kizárólag két állam vitái voltak. Azon jóval túlmutatva a szocialista tábor belső konfliktusait, a nemzeti érdek – vagy inkább az, amit a nemzeti érdek a pártvezetők felfogásában jelentett – ütköztetését jelenítik meg.

Nem elhanyagolható jellegzetessége volt a desztalinizációs folyamatnak az is, hogy a társadalmi „közvélemény” – vagy inkább hangulat – komolyan befolyásolta az ország vezetőit nem csupán a belpolitikai döntések meghozatalában, hanem a külpolitikai taktikák, sőt néha a stratégiák kidolgozásában is. Ahogy 1956 után Gomulka a társadalmi nyomást figyelembe véve nem kompromittálhatta magát Kádárral és Magyarországgal (taktikai lépés), úgy a hatvanas években a társadalmi elvárásokat kielégítő életszínvonal-politika érdekében próbált a magyar vezetés nyitni a Nyugat felé (stratégiai lépés). Eközben Kádár számára éppen Nagy Imre kivégzése volt stratégiai jelentőségű és a németkérdésben való engedmény csupán taktikai.

A két ország 1956 és 1968 közötti kapcsolatát vizsgálva megfigyelhetők a két ország ellentétes irányú belpolitikai mozgásai is. Kádár a megtorlás és a hatalom megszilárdítása után, éppen a Nyugat felé való gazdasági és politikai nyitás eredményeképpen is kialakult egyre magasabb „életszínvonal-politikának” és modernizációnak köszönhetően, a hatvanas évek végére széles társadalmi támogatást szerzett. Ennek része volt a gazdasági, majd a politikai kapcsolatok felvétele is az NSZK-val. Éppen ezért volt nagy csalódás számára ennek megakadályozása. Gomulka pedig az 1956 októberében élvezett népszerűségét gyorsan eltékozolta, a hatvanas évek elejétől a társadalom egyre szélesebb rétegei váltak elégedetlenné, nem következett be a várt életszínvonal-növekedés sem, ami 1968-ra nyílt tiltakozáshoz, s végül a hatalommal való összezapáshoz vezetett. 1970-ben véreskezű politikusként bukott meg, paradox módon, a legnagyobb külpolitikai sikere, az NSZK-val aláírt szerződés után két héttel. Miközben a legfőbb nemzeti érdekeknek tekintett határkérdést megoldotta – még a magyar szövetségével szemben is –, otthon nem tudta megfelelően képviselni a lengyel nép érdekeit. Kádár célja az NSZK-val kapcsolatban a magyar társadalom érdekét szolgálta volna, amennyiben a nyitással együtt járó gazdasági és társadalmi modernizációt annak tekintjük az adott politikai mozgástérben.

Az 1968-as év lezárt egy korszakot a lengyel–magyar kapcsolatokban. Május 16-án Budapesten aláírásra került az új lengyel–magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés. A két ország között 1967-ben kialakult feszültségek, a lengyel belpolitikai válság kiéleződése és a prágai tavasz eltérő megítélése miatt azonban – a hiva-

talos nyilatkozatok ellenére – nem éppen baráti hangulatban zajlott le az ünnepélyes aktus. Ezután nem került sor több Kádár–Gomułka-találkozóra. A lengyel–magyar kapcsolatok 1970 után kevesebb feszültséggel jártak, és a „németkérdés” megoldása, valamint Gomułka leváltása után más, elsősorban gazdasági jellegű problémák megoldására tett kísérletekről szóltak.